

Sebastian Markiewicz

Akademia Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki

sebastian.markiewicz@awl.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-9339-3231>

Problem rozszerzenia NATO w negocjacjach Stanów Zjednoczonych i ZSRR w latach 1989–1991

Abstrakt: Współczesne relacje pomiędzy NATO a Federacją Rosyjską, podobnie jak na początku 1990 r. mogą być uznane za przełomowe, gdyż mogą prowadzić do rekonfiguracji układu sił w Europie. Działanie takie po raz kolejny może zapoczątkować proces, którego konsekwencje odczuwać będzie cały kontynent. Z początkiem lat 90. XX wieku wzajemne pokojowe zapewnienia między USA a ZSRR, osiągnięte środkami dyplomatycznymi, przyczyniły się do decyzji zmieniających kształt polityczny Niemiec i Europy Środkowo–Wschodniej, a wszystkie państwa NATO oraz sześć państw Układu Warszawskiego podpisały Traktat o konwencjonalnych siłach zbrojnych w Europie. Stąd też warto zadać pytanie, czy – analogicznie do sytuacji sprzed 30 lat – istnieje szansa, że negocjacje dyplomatyczne odegrają kluczową rolę dla utrzymania pokoju w Europie w obecnym dziesięcioleciu? Badania do niniejszego artykułu, przygotowanego w oparciu o oficjalne dokumenty, przeprowadzono metodą krytycznej analizy treści źródeł, wypowiedzi polityków i literatury przedmiotu. Podstawowym celem artykułu jest zbadanie wpływu deklaracji zawartych między NATO a ZSRR/Federacją Rosyjską na początku lat 90. na ówczesne relacje międzynarodowe. W pierwszej części artykułu omówiono kontekst historyczny związany z wydarzeniami w Europie po 1989 r. Następnie przedstawiono współczesne poglądy na temat decyzji, obietnic oraz żądań Federacji Rosyjskiej w stosunku do NATO. W trzeciej części przedstawiono, jak duże znaczenie mają dla bezpieczeństwa umowy nieformalne między podmiotami stosunków międzynarodowych. Stwierdzono, że umowy te są kluczowe dla ładu międzynarodowego, a ich postrzeganie i przestrzeganie, mimo braku wiążącej formy, realnie wpływa na bezpieczeństwo międzynarodowe. Zbadano więc, w jaki sposób NATO i Związek Radziecki postrzegały umowy nieformalne w sprawie rozszerzenia NATO na początku lat 90. XX wieku. Zaobserwowano również, że jednolity sposób interpretacji umów nieformalnych przez zawierające je Strony może realnie przyczynić się do rozwiązania konfliktów.

Słowa kluczowe: NATO, Federacja Rosyjska, rozszerzenie NATO, umowy międzynarodowe, umowy nieformalne, żądania Federacji Rosyjskiej.

The Problem of NATO's Enlargement in Negotiations Between the United States and USSR in 1989–1991

Abstract: The contemporary relationship between NATO and the Russian Federation, just as it was in the early 1990s, can be considered groundbreaking as it may lead to a reconfiguration of the balance of power in Europe. This type of action may initiate a process with consequences for all continents. At the beginning of the 90's, mutual peace assurances between the United States and the USSR obtained through diplomatic means, contributed to decisions that changed the political shape of Germany and Central and Eastern Europe. All NATO countries and six Warsaw Pact countries signed the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe. Therefore it is worth asking whether, analogous to the situation 30 years ago, there is a chance that a diplomatic negotiations played a key role in maintaining peace in Europe in the current decades. The research for this article was based on official documents. It was conducted using the critical analysis method of the content of sources, statements of politicians, and literature on the subject. The article's main purpose is to examine the impact of the declarations made between NATO and the USSR/Russian Federation in the early 1990s on international relations at that time. The first part of the article discusses the historical context related to the events in Europe after 1989. After that, contemporary views on the decisions, promises, and demands of the Russian Federation in relation to NATO are presented. The third part of this article presents the importance of informal agreements between the subjects of international relations for security. It was found that these agreements are crucial for the international order and their perception and observance despite the lack of a binding form. All of that has a real impact on international security. Thus, it examined how NATO and the Soviet Union viewed the informal agreements on NATO enlargement in the early 1990s. It has also been observed that a uniform way of interpreting informal agreements by the contracting Parties can contribute to conflict resolution.

Keywords: NATO, Russian Federation, NATO enlargement, international agreements, informal agreements, demands of the Russian Federation

Wprowadzenie

Podstawowym celem artykułu jest zbadanie wpływu negocjacji amerykańsko-sowieckich toczonych w sprawie zjednoczenia Niemiec w roku 1990 na kwestię rozszerzenia NATO (North Atlantic Treaty Organization). Analizując materiały źródłowe i literaturę przedmiotu chcę wyjaśnić, czy w ówczesnym okresie Stany Zjednoczone zagwarantowały Związkowi Radzieckiemu, że NATO nie rozszerzy się na Europę Wschodnią. Ponadto zaprezentuję, jak wydarzenia te wpłynęły na pozycję Stanów Zjednoczonych w Europie oraz poziom bezpieczeństwa w tej części świata.

Problem badawczy, który wyłania się z niniejszego artykułu dotyczy kwestii, w jakim stopniu dyplomacja i wzajemne obietnice dyplomatyczne kreowały bezpieczeństwo międzynarodowe w kontekście zjednoczenia Niemiec w 1990 r.

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto roboczą hipotezę, iż wyłącznie umowa formalna między USA i ZSRR mogła zagwarantować spełnienie obietnic o braku rozszerzenia NATO, zwłaszcza w obliczu wydarzeń na przełomie lat 90. XX wieku w Europie Środkowo-Wschodniej. Dla tak sformułowanych: problemu i hipotezy postawiono następujące szczegółowe pytania badawcze:

1. czy Stany Zjednoczone zawarły z ZSRR porozumienie, że NATO nie rozszerzy się na wschód po roku 1990 i jaki był cel deklaracji dotyczącej nierozszerzenia NATO?
2. jakie są zasadnicze różnice w postrzeganiu umów nieformalnych na przełomie lat 90. XX wieku dotyczących Europy Środkowo-Wschodniej przez Stany Zjednoczone oraz ZSRR?
3. czy doszło do naruszenia przez USA sowieckich interesów w ramach negocjacji bezpieczeństwa w Europie i czy działania te miały charakter celowy czy przypadkowy?
4. w jakim stopniu rozszerzenie NATO o NRD wpłynęło na brak gwarancji dalszego nierozszerzenia NATO?

Przedmiotem badań jest funkcjonowanie systemów bezpieczeństwa w wymiarze militarnym i niemilitarnym w Europie na poziomie strategicznym i ich percepcja po obu stronach konfliktu – Zachodu i bloku wschodniego – na przełomie lat 90. XX wieku. Analiza została wykonana na podstawie dokumentów źródłowych, amerykańskich dokumentów archiwalnych, wystąpień polityków i ekspertów przed Senatem USA oraz materiałów prasowych i literatury przedmiotu. Badania odnoszą się do przestrzeni geograficznej, jaką jest Europa Środkowo-Wschodnia.

Przełom lat 90. XX wieku

Zmiany roku 1989, w szczególności upadek muru berlińskiego 9 listopada 1989 r., miały zaskakujący charakter i w sposób szczególny wpłynęły na kształtowanie się nowej roli Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO). Chociaż podstawową misją Sojuszu Północnoatlantyckiego było przeciwdziałanie sowieckiemu zagrożeniu, to NATO po zakończeniu zimnej wojny w dalszym ciągu funkcjonowało ze stosunkowo małymi zmianami w odniesieniu do przyjętej strategii. Biorąc pod uwagę fakt, że Sojusz po 1990 r. wielokrotnie się rozszerzał, to metody, które do tego doprowadziły, mają więcej niż znaczenie historyczne. W przypadku gdyby światowi przywódcy przyjęli alternatywne rozwiązanie pod

koniec zimnej wojny, w wyniku którego zawarliby umowy zastępujące NATO innym sojuszem o mniejszym znaczeniu strategicznym, to wykluczyliby przyszłe rozszerzenie na wschód lub takie rozszerzenie byłoby znacznie trudniejsze, bądź nawet niemożliwe (Sarotte, 2010a). Glenn Snyder, były emerytowany profesor nauk politycznych na Uniwersytecie Północnej Karoliny zauważył, że „sojusze nie mają żadnego znaczenia, gdy nie ma zagrożenia ze strony przeciwnika, na które są odpowiedzią” (Snyder, 1997, s. 192). Zdaniem Kennetha N. Waltza można było się spodziewać, że NATO osłabnie pod koniec zimnej wojny i ostatecznie zniknie (Waltz, 1993, s. 75–76). W pewnym sensie oczekiwanie to się spełniło, jak twierdzi bowiem Mary Elise Sarotte, NATO nie było już traktatem gwarancyjnym, bo nie można było odpowiedzieć na pytanie o gwarancje obronne, gdyż nie było przeciwko komu ich udzielać (Sarotte, 2010a).

Pomimo braku zagrożenia po zakończeniu zimnej wojny kluczowe państwa NATO rozpoczęły dyskusję nad nowym międzynarodowym porządkiem bezpieczeństwa (Westad, 2017, s. 148). Wychodząc naprzeciwko oczekiwaniom, 41. prezydent Stanów Zjednoczonych George H. W. Bush, przedstawił swoją wizję Nowego Porządku Świata (Bush, 1991a), która miała wiele wspólnych cech z marzeniami o nowej erze w polityce międzynarodowej Woodrowa Wilsona, 28. prezydenta Stanów Zjednoczonych w latach 1913–1921. Szczególne znaczenie miało pytanie dotyczące przyszłości NATO i jego roli w postzimnowojennym świecie (Bush, 1991b).

Deklaracje Zachodu

Warto przedstawić wydarzenia, które doprowadziły do przyjęcia planu – wizji nowego porządku świata (ang. *New World Order*). Prezydent G. H. W. Bush podczas szczytu na Malcie w grudniu 1989 r. zapewnił Michaiła Gorbaczowa (7. Sekretarz Generalny KC KPZR), że Stany Zjednoczone nie wykorzystają rewolucji w Europie Wschodniej („*I have not jumped up and down on the Berlin Wall*”), aby zaszkodzić sowieckim interesom. Jednak ani G. H. W. Bush, ani M. Gorbaczow oraz kanclerz Niemiec Zachodnich (RFN) Helmut Kohl nie spodziewali się upadku Niemiec Wschodnich oraz zjednoczenia Niemiec (Savranskaya i Blanton, 2016, s. 481–569).

Pierwsza wizja zjednoczonej europejskiej przestrzeni po zakończeniu zimnej wojny została przedstawiona w przemówieniu François Mitterranda (prezydent Republiki Francuskiej w latach 1981–1996) w dniu 31 grudnia 1989 r. Jego wizja

konfederacji europejskiej (Sarotte, 2014, s. 94) miała obejmować ZSRR, ale bez włączenia do niej Stanów Zjednoczonych, co kategorycznie zostało odrzucone przez elity polityczne Stanów Zjednoczonych i RFN (Musitelli, 2011).

31 stycznia 1990 r. zachodnioniemiecki minister spraw zagranicznych Hans-Dietrich Genscher ogłosił tzw. „formułę Tutzinga” (National Security Archive, 2017a). Zgodnie z tą konserwatywną wizją, która uwzględniała warunek, że nie nastąpią zmiany istniejących granic w Europie, w tym granic ZSRR i NATO, niemieckie zjednoczenie nie przyczyni się do „naruszenia sowieckich interesów bezpieczeństwa”, a NATO wykluczy „rozszerzenie swojego terytorium w kierunku wschodnim, to jest przesunięcie go bliżej granicy sowieckiej” (National Security Archive, 2017a). Ambasada Stanów Zjednoczonych w Bonn poinformowała Waszyngton, że H.D. Genscher dał jasno do zrozumienia, że zmiany w Europie Wschodniej i proces zjednoczenia Niemiec nie mogą prowadzić do naruszenia sowieckich interesów bezpieczeństwa. NATO powinno wykluczyć „ekspansję” swego terytorium na wschód, czyli przybliżenia do granic sowieckich. W depeszy bońskiej zawarto również propozycję H.D. Genschera, aby pozostawić terytorium NRD poza strukturami wojskowymi NATO, nawet w zjednoczonych Niemczech w NATO (Elbe, 2010, s. 33–46).

Prowadzone rozmowy obejmowały wyraźną dyskusję na temat rozszerzenia NATO, krajów Europy Środkowo-Wschodniej oraz tego, jak przekonać Sowietów do zaakceptowania zjednoczenia. Brytyjskie dokumenty opisują, że podczas spotkania 6 lutego 1990 r. H.D. Genschera z brytyjskim ministrem spraw zagranicznych Douglasem Hurdem, Genscher powiedział: „Rosjanie muszą mieć pewne zapewnienie, że jeśli na przykład polski rząd pewnego dnia wystąpi z Układu Warszawskiego, to nie przyłączy się do NATO” (National Security Archive, 2017b). Z drugiej strony tajne negocjacje miały miejsce za kulisami oficjalnych spotkań. Zapoczątkowane zostały 7 lutego 1990 r. w Moskwie, kiedy James Baker (61. Sekretarz Stanu USA) spotkał się z ambasadorem Niemiec Klausem Blechem i przekazał mu dwa listy dla Kanclerza Niemiec H. Kohla. Pierwszy, napisany przez G. H. W. Busha, prezydenta Stanów Zjednoczonych, opisuje możliwości rozszerzenia NATO w najbliższych latach. Drugi list, napisany przez J. Bakera proponujący zachowanie NATO w jego ówczesnych granicach. Kanclerz RFN H. Kohl, mając za główny cel zjednoczenie swojego kraju, opowiedział się za listem J. Bakera (Eichler, 2021, s. 35). Jednak jego decyzja została sformułowana na podstawie sugestii uzyskanych od prezydenta G. H. W. Busha

w czasie spotkania w Camp David, podczas nieobecności ministra spraw zagranicznych H.D. Genschera. G. H. W. Bush, 24 lutego 1990 r. omówił udział zjednoczonych Niemiec w NATO i obecność wojsk amerykańskich w regionie, akcentując główną ideę:

„Sowieci nie są w stanie dyktować stosunków Niemiec z NATO. Martwi mnie mówienie, że Niemcom nie wolno pozostać w NATO. Do diabła z tym. My zwyciężyliśmy, a Oni przegrali. Nie możemy pozwolić Sowietom wyrwać zwycięstwa ze szczęk porażki” [ang: *„The Soviets are not in a position to dictate Germany’s relationship with NATO. What worries me is talk that German must not stay in NATO. To hell with that. We prevailed and they did not. We cannot let the Soviets clutch victory from the jaws of defeat”*] (National Security Archive, 2017d).

Warto zaznaczyć, że w dniu 9 lutego 1990 r., J. Baker, przebywając w Moskwie, przedstawił M. Gorbaczowowi i Eduardowi Szewardnadze (ówczesnemu ministrowi spraw zagranicznych ZSRR) słynną formułę „ani cal na wschód” (National Security Archive 2017c).

„Formuła Tutzinga” w ciągu następnych 10 dni 1990 r. stała się centrum wielu ważnych dyskusji dyplomatycznych, co doprowadziło do kluczowego spotkania 10 lutego 1990 r. w Moskwie między H. Kohlem i M. Gorbaczowem. W czasie tego spotkania przywódca zachodnioniemiecki uzyskał zgodę sowiecką na zjednoczenie Niemiec i wejście do NATO, o ile NATO nie rozszerzy się na wschód. Podkreślić należy, że Sowieci potrzebowali więcej czasu na podjęcie ostatecznej decyzji i dopiero w październiku, na mocy porozumienia zawartego 12 września 1990 r., podczas moskiewskiej konferencji dwa plus cztery podpisali formalnie umowę o zjednoczeniu Niemiec (National Security Archive, 2017d).

Podczas negocjacji z Eduardem Szewardnadze, J. Baker 4 maja 1990 r. obiecał, że rola Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) zostanie wzmocniona. Utwierdził E. Szewardnadzego, że nowy porządek międzynarodowy nie określa zwycięzców i przegranych, lecz wyłącznie wytworzy nową legalną strukturę europejską – „która byłaby inkluzywna, a nie wyłączna” (National Security Archive, 2017c).

Dynamika pozytywnych deklaracji utrzymała się do początku roku 1991. W marcu brytyjski premier John Major złożył M. Gorbaczowi osobiste zapewnienie „nie mówimy o wzmocnieniu NATO” (National Security Archive, 2017f).

Następnie zapewnił sowieckiego Ministra Obrony marszałka Dmitrija Jazowa, że chociaż ZSRR może być zaniepokojony ewentualnym rozszerzeniem NATO, „nic w tym rodzaju nie wydarzy się” (National Security Archive, 2017e). Nie nastąpiła w tym zakresie zmiana po zastąpieniu M. Gorbaczowa przez Borysa Jelcyna.

W lipcu 1991 r. Sekretarz Generalny NATO Manfred Woerner podczas spotkania z B. Jelcynem przekazał: „nie powinniśmy dopuścić [...] do izolacji ZSRR od społeczności Europejskiej” (National Security Archive, 2018). Jednocześnie M. Woerner podkreślił, że „Rada NATO jest przeciwna rozszerzeniu NATO (13 z 16 członków NATO popiera ten punkt widzenia)” (National Security Archive, 2017f). Podejście to było kontynuowane za prezydentury 42. prezydenta Stanów Zjednoczonych Billa Clintona. W tym czasie Sekretarzem Stanu Stanów Zjednoczonych był Warren Christopher, który zagwarantował B. Jelcynowi, że jego kraj będzie włączony do przyszłego ładu międzynarodowego w Europie (Tabela 1) (Goldgeier, 2016). Ponadto, wzrosło znaczenie utworzonej w 1995 r. Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, mająca za główny cel zapobieganie powstawaniu konfliktów w Europie. Organizacja ta łączy Stany Zjednoczone i Federację Rosyjską we wspólnym rozwiązywaniu konfliktów.

Kluczowe deklaracje wskazuje tabela 1, w której przedstawiono opis deklaracji, wraz z autorem danej obietnicy.

Tabela 1. Kluczowe deklaracje.

Konkretna deklaracja	Autor obietnicy
Koniec Zimnej Wojny nie przyniesie zwycięzców i przegranych	James Baker
Nowy porządek międzynarodowy będzie oparty o inkluzywność	James Baker, Douglas Richard Hurd
Partnerskie stosunki oraz zapewnienie bezpieczeństwa ZSRR	Hans-Dietrich Genscher, Margaret Thatcher, George H. W. Bush, Warren Christopher
Nieformalne zobowiązanie o nierozszerzaniu NATO na wschód	Hans-Dietrich Genscher, James Baker, Helmut Kohl, John Major, Manfred Woerner
Wzmocniona zostanie rola Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie	Margaret Thatcher, George H. W. Bush, James Baker

Źródło: Eichler, J., 2021, s. 34.

Kluczowe deklaracje przedstawione w tabeli 1 miały potencjał, aby wpłynąć na zmniejszenie wydatków obronnych, a także napięć międzynarodowych oraz

rozszerzyć przestrzeń dla zrównoważonej współpracy w zakresie bezpieczeństwa i dla wzmocnienia wzajemnych stosunków ufności niezbędnego do pokojowych relacji międzypaństwowych (Eichler, 2021, s. 34).

Relacje Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego

Skupienie uwagi wyłącznie na roku 1990 i negocjacjach pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim w sprawie zjednoczenia Niemiec pozwala z jednej strony na stwierdzenie, że negocjacje tych mocarstw mogą być postrzegane jako przyrzeczenie do nierozszerzania NATO, jednak z drugiej strony, biorąc pod uwagę kontekst zjednoczenia Niemiec, mógł on zasadniczo wpłynąć na odmienne wizje zapewnienia bezpieczeństwa w regionie i ówczesne ustalenia pomiędzy państwami. Rosyjscy przywódcy od połowy lat 90. twierdzili, że Stany Zjednoczone naruszyły zobowiązanie dotyczące nierozszerzenia NATO na Europę Wschodnią. Dlatego też, jeszcze do niedawna rosyjskie działania podczas wojny rosyjsko-gruzińskiej w roku 2008 i aneksja Krymu przez Rosję w 2014 r. były częściowo traktowane jako odpowiedzi na zerwaną umowę o nierozszerzaniu NATO (Asmus, 2002, s. 3–6; Waltz, 2000, s. 22). Wielu amerykańskich i sojuszniczych decydentów politycznych i ekspertów przedstawia odmienne argumenty wskazujące, że rosyjskie roszczenia dotyczące zobowiązania o nierozszerzeniu NATO są wyłącznie pretekstem do rosyjskich działań ofensywnych. Z tej perspektywy Stany Zjednoczone nigdy oficjalnie nie zapewniały ograniczeń w ekspansji NATO, a sam Sojusz deklarował w 2014 r., że „żadna taka obietnica nie została złożona i nie ma dowodów na poparcie twierdzeń Federacji Rosyjskiej, że doszło do nich” (NATO, 2014).

Zachodni naukowcy cytowani w niniejszym tekście są także podzieleni w kwestii tego, co Stany Zjednoczone zaoferowały Związkowi Radzieckiemu w roku 1990. Opierając się w dużej mierze na publicznych oświadczeniach oraz wspomnieniach przywódców zachodnich i sowieckich, część badaczy w latach 90. twierdziła, że ekspansja NATO, na wschód naruszyła obietnicę nieingerencji w pozimnowojenną, byłą sowiecką strefę wpływów, co brytyjski specjalista ds. stosunków międzynarodowych Michael MccGwire określił jako „gwarancję najwyższego szczybla” (MccGwire, 1998, s. 26) przeciwko rozszerzeniu NATO. Dokumenty pokazują, że wielu przywódców państw Europy Środkowej rozważało członkostwo w NATO w latach 1990–1991 i że dyskusje o rozszerzeniu NATO

w kontekście Zjednoczenia Niemiec w 1990 r. wcale nie ograniczały się do terytorium NRD. Skargi sowieckie i w następstwie zmian politycznych – rosyjskie, dotyczące wprowadzania w błąd co do rozszerzenia NATO były wyrażane w pisemnych notatkach sporządzanych przez polityków najwyższych szczebli państwowych (National Security Archive, 2017d).

Krytykę odnośnie nierozszerzenia NATO wzmocniają dokumenty byłego dyrektora CIA Roberta Gatesa, który podkreślał, że „kontynuowano ekspansję NATO na wschód [w latach 90. XX wieku], dopiero wtedy gdy M. Gorbaczow uwierzył, że tak się nie stanie” (Gates, 2021). Świadczą o tym także zapewnienia co do roli KBWE, której nazwę zmieniono w grudniu 1994 r. na OBWE (Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie).

Nacisk na inkluzywność reprezentowana była również przez Margaret Thatcher, premier Wielkiej Brytanii w latach 1979–1990. W czasie spotkania na początku czerwca 1990 r. M. Thatcher oświadczyła, że negocjując z M. Gorbaczowem należy znaleźć sposób, który zapewni poczucie bezpieczeństwa Związku Radzieckiego. Ponadto uważała, że KBWE (Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie) powinno posłużyć jako forum, które w pełni wprowadzi Związek Radziecki w dyskusję na temat przyszłości Europy (National Security Archive, 2017e). Deklarację tę powtórzył i dodatkowo wzmocnił G. H. W. Bush podczas rozmowy telefonicznej z M. Gorbaczowem w lipcu 1990 r. Prezydent Stanów Zjednoczonych obiecał silniejszą KBWE, w której ZSRR odegrałoby bardzo ważną rolę wewnątrz nowej Europy” (National Security Archive, 2017g). Podejście to zostało pogłębione pod koniec października 1990 r., kiedy Biuro Sekretarza Obrony zaproponowało nową strategię (napisaną pod kluczowym wpływem Dicka Cheney’a (sekretarz obrony Stanów Zjednoczonych w latach 1989–1993) (National Security Archive, 2017h), znaną pod nazwą „zostawić uchylone drzwi” [ang.: „*to leave the door ajar*” (TLDA)].

Zgodnie z dostępną literaturą, strategia TLDA wywołała dwa fundamentalne efekty. Po pierwsze, NATO zyskało czas niezbędny do przetrwania w nowym środowisku geopolitycznym. Po drugie, strategia ta przygotowała drogę do przyszłego wzrostu znaczenia i wpływu NATO w ramach nowej architektury bezpieczeństwa Europy. W rezultacie otworzyła perspektywę przyszłego rozszerzenia NATO na wschód (Eichler, 2021, s. 166). Najbardziej wpływowi zwolennicy strategii TLDA swoje działanie oparli na twardym podejściu do ZSRR (Deudney i Ikenberry, 1992, s. 123–128, 130–138) i aktywnie popierali jego

rozcłonkowanie w celu osłabienia byłego konkurenta oraz stworzenia warunków do ekspansji NATO na wschód (Tabela 2) (Nau, 2012, s. 70).

Kluczowe idee bezpieczeństwa międzynarodowego początku lat 90. XX wieku wskazane są w tabeli 2, która przedstawia dany pomysł oraz zwolennika danego rozwiązania.

Tabela 2. Kluczowe idee najważniejszych negocjacji i decyzji lat 90. XX wieku.

Kluczowe pomysły	Kluczowi zwolennicy
OBWE (przed przekształceniem KBWE) jest konkurentem NATO. Jego rola musi być zmarginalizowana	George H.W. Bush
Rozszerzenie NATO	George H.W. Bush, Dick Cheney
Wykorzystanie osłabienia M. Gorbaczowa do ekspansji NATO	Jack Matlock , George H.W. Bush
Poparcie rozcłonkowania ZSRR	Dick Cheney

Źródło: Eichler, J. (2021), s. 35.

Dostęp do odtajnionych materiałów archiwalnych skłonił naukowców do zgodzenia się z historyczką Mary Sarotte, która pisze, że „wbrew rosyjskim zarzutom Stany Zjednoczone nigdy nie obiecywały nierozszerzenia NATO” (Sarotte, 2014, s. 96). Zdaniem autora, badania w tym zakresie podzielone są na dwie szkoły myślenia o procesie i implikacjach wynikających z ponownego zjednoczenia Niemiec w 1990 r. oraz negocjacji dotyczących przyszłości NATO. Jedna szkoła zgadza się ze stanowiskiem wyrażanym przez Stany Zjednoczone i jak twierdzi Mark Kramer w tym zakresie – ekspansja NATO na Wschód Europy „nigdy nie pojawiła się podczas negocjacji” (Kramer, 2009, s. 41; Sarotte, 2014, s. 208). W rezultacie, rosyjskie oskarżenia o złamaniu obietnicy dotyczącej nierozszerzania są „fałszywe” (Kramer, 2009, s. 55). Druga szkoła twierdzi, że oferta nierozszerzania NATO, która mogła dotyczyć Europy Wschodniej była krótko omawiana w rozmowach między Stanami Zjednoczonymi, RFN i przywódcą sowieckim w lutym 1990 r. Ta propozycja nierozszerzania została szybko wycofana, ale biorąc pod uwagę lutowe spotkania, rosyjskich zarzutów nie można całkowicie odrzucić. Stany Zjednoczone i Związek Radziecki nigdy nie zawarły pisemnej umowy, Porozumienie przeciwko ekspansji NATO, ale

sowieccy przywódcy mogli interpretować rozmowy inaczej (Sarotte, 2010a; Sarotte, 2014). Rozstrzygnięcie kwestii, czy Stany Zjednoczone złożyły obietnice o nierozszerzeniu NATO wymaga analizy przebiegu i motywów polityki Stanów Zjednoczonych wobec Związku Radzieckiego w 1990 r. Biorąc pod uwagę zarówno dominację Stanów Zjednoczonych wewnątrz NATO, jaki i znaczący ich wpływ na kwestię ponownego zjednoczenia Niemiec w 1990 r., klucza do ustalenia, czy oskarżenia rosyjskie są słuszne należy poszukiwać w uzasadnieniu działań Stanów Zjednoczonych w tamtym czasie (Moens, 1991). Proces analizy ówczesnej polityki Stanów Zjednoczonych może być źródłem informacji dla obecnej polityki Stanów Zjednoczonych i NATO, teorii stosunków międzynarodowych i historii dyplomacji. Przykład określenia, czy rosyjskie oskarżenia Stanów Zjednoczonych o zdradę są słuszne, może pomóc w wyjaśnieniu, czy bojowe rosyjskie działania w Gruzji, Ukrainie i hybrydowe w pozostałych częściach Europy są po części odpowiedzią na pozimnowojenną ekspansję NATO z celem zmiany *status quo* w Europie (Mearsheimer, 2014).

Rosyjska propaganda w państwach byłego Związku Radzieckiego i państwach sąsiadujących z Federacją Rosyjską przedstawia Zachód jako niepotrafiący powstrzymać działań ofensywnych Rosji, należy więc zadać pytanie, czy rzeczywiście tylko taka mocna odpowiedź mogłaby odnieść skutek? Jak przekonuje Anne Applebaum, Rosja zarzuca Zachodowi, że błędem było „niedoceniecie rosyjskiego rewanżystowskiego, rewizjonistycznego, destrukcyjnego potencjału” (Applebaum, 2014a, 2014b). Trwałe środki odstraszające i sankcje w stosunku do Federacji Rosyjskiej będą tylko wzmacniać poczucie izolacji i zdrady Rosji (Jervis, 2017, s. 58–114).

Badanie tego przypadku jest również przydatne dla teorii stosunków międzynarodowych i historii dyplomatycznej. Od zakończenia zimnej wojny analitycy traktowali amerykańsko-sowieckie negocjacje w sprawie zjednoczenia Niemiec i NATO po zimnej wojnie jako jasny przykład tego, jak wielkie mocarstwa mogą przewyciężyć przeszłe rywalizacje i znaleźć sposoby na współpracę (Ikenberry, 2001, s. 215–218). Chociaż narracja o współpracy jest kwestionowana, w miarę jak naukowcy zyskują coraz większy dostęp do zachodnich i wschodnich źródeł, pozostaje ona kluczowa w polityce, teorii stosunków międzynarodowych i w kręgach historiograficznych (Shiffrin, 2018, s. 5). Rosyjskie oskarżenia o złamaną obietnicę nierozszerzania NATO w ten sposób rodzą fundamentalne pytania dotyczące stosunków pomiędzy

Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim oraz Rosją w trakcie i po zakończeniu zimnej wojny (Ikenberry, 1999).

Z badań Mary Sarotte wynika, że uznaje ona racje Rosji w zakresie argumentacji o zobowiązaniu USA do nierozszerzania NATO, pomimo nieobecności formalnego porozumienia, które było negocjowane w 1990 r. (Sarotte, 2022). W przeciwieństwie do stanowiska badaczy sympatyzujących z rosyjskimi roszczeniami, można stwierdzić, że temat rozszerzenia NATO był czymś więcej niż tylko ciekawym aspektem negocjacji w lutym 1990 r. Dodatkowe dowody archiwalne w postaci skryptów rozmów pomiędzy urzędnikami państwowymi Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego wskazują, że amerykańscy urzędnicy wielokrotnie oferowali Sowietaom nieformalne zapewnienia o nierozszerzeniu NATO, które są standardową praktyką dyplomacji. Miało to miejsce podczas rozmów o zjednoczeniu Niemiec w 1990 r. Centralnym punktem tych wysiłków była seria pozycji przetargowych, dzięki którym administracja G. H. W. Busha wskazała, że porządek Europy po zimnej wojnie będzie akceptowalny dla Waszyngtonu i Moskwy. NATO zatrzyma się w miejscu, a bezpieczeństwo Europy obejmie Związek Radziecki (Deudney i Ikenberry, 2009). Dowody archiwalne sugerują, że rosyjscy przywódcy zasadniczo mają rację, twierdząc, że wysiłki Stanów Zjednoczonych na rzecz rozszerzenia NATO od lat 90. XX wieku naruszają „ ducha ” negocjacji z 1990 r. Ekspansja NATO zniweczyła zapewnienia udzielone Związkowi Radzieckiemu w 1990 r. (Kórshunov, 2014, s. 32).

Debata o zakazie ekspansji

Rosyjscy decydenci od ponad trzech dekad twierdzą, że w okresie po negocjacjach w 1990 r. w sprawie zjednoczenia Niemiec, Stany Zjednoczone obiecały, że NATO nie rozszerzy się na Europę Wschodnią (Slocombe, 2011, s. 86). Komentując przygotowania NATO do pierwszej rundy ekspansji w połowie lat 90., prezydent Rosji B. Jelcyn napisał do prezydenta Billa Clintona, że „traktat o ostatecznym rozliczeniu w odniesieniu do Niemiec podpisany we wrześniu 1990 roku [...] wyklucza, ze względu na swoje znaczenie, możliwość rozszerzenia strefy NATO na Wschodzie” (Tomé, 2000, s. 14–15). Rosyjski politolog Siergiej Karaganow był jeszcze bardziej dosadny, stwierdzając: „W 1990 roku całkiem wyraźnie Zachód nam powiedział, że rozwiązanie Układu Warszawskiego i zjednoczenie Niemiec nie doprowadzi do rozszerzenia NATO” (Lieven, 1995, s. 198).

Prezydent Władimir Putin oraz Dmitrij Miedwiediew przedstawili podobne twierdzenia. Przykładem może być wypowiedź Miedwiediewa w 2009 r., że Rosja otrzymała zapewnienie „że NATO nie będzie się rozszerzać na wschód, a interesy Rosji będą stale brane pod uwagę” (Klußmann *et al.*, 2009). Ponadto, w roku 2014 W. Putin zadeklarował „obiecano nam, że po zjednoczeniu Niemiec, NATO nie rozprzestrzeni się na wschód” (Klußmann *et al.*, 2009). Odwołując się do narracji przywódcy Federacji Rosyjskiej można wywnioskować, że złamanie obietnicy uzasadnia podbój części dwóch krajów niezaangażowanych w negocjacje z przełomu lat 90., tj. Gruzji oraz Ukrainy. Dyskusja skoncentrowana na toposie „złamanych obietnic” powinna obejmować także Memorandum Budapeszteńskie z 1994 r., w którym Rosja zobowiązała do respektowania suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy oraz powstrzymania się od wszelkich gróźb użycia siły przeciwko jej niepodległości i integralności terytorialnej (Treaty, 1994). Co ciekawe, M. Gorbaczow wielokrotnie przekonywał w publicznych wystąpieniach (Lepiarz, 2022), że Związek Radziecki otrzymał deklaracje o nierozszerzaniu. W 2008 r. były przywódca sowiecki powiedział: „Amerykanie obiecali, że NATO nie wyjdzie poza granice Niemiec po zimnej wojnie” i w 2014 r. wyjaśnił, że chociaż ekspansja NATO być może nie była wyraźnie dyskutowana w 1990 r., to pozostała „naruszeniem” ducha oświadczeń i zapewnień złożonych nam w 1990 r. (Blomfield i Smith, 2008).

Szereg byłych amerykańskich polityków i ekspertów odrzuca roszczenia zobowiązania do nierozszerzania (NATO Watch, 2018). Były sekretarz stanu James Baker, wielokrotnie zaprzeczał, jakoby negocjacje w sprawie zjednoczenia Niemiec zawierały obietnicę nierozszerzania NATO (Gordon, 1997).

Podobnie wypowiadał się amerykański dyplomata Philip Zelikow, który w 1995 r. stwierdził „możliwość dodania nowych członków NATO nie była wykluczona podczas umowy w roku 1990” (Zelikow, 1995). Steven Pifer, który pełnił funkcję zastępcy dyrektora ds. sowieckich Biura Departamentu w latach 1989–90 również twierdzi, że „zachodni przywódcy nigdy nie zobowiązali się do nie rozszerzania NATO” (Pifer, 2014). W 2014 r. NATO opublikowało raport, twierdząc, że „[nie] złożono żadnej obietnicy i nie ma dowodów na poparcie rosyjskich roszczeń, by były kiedykolwiek wydane” (NATO, 2014). Wielu ekspertów zajmujących się sprawami zagranicznymi złożyło podobne oświadczenia. Na przykład Anne Applebaum twierdzi, że „żadne obietnice nie zostały złamane” wraz z rozszerzeniem NATO (Applebaum, 2014a, 2014b); James

Kirchick zaproponował, że „okrzyki Rosji o zdradzie Zachodu są tak naprawdę tylko zasłoną dymną” (Kirchick, 2014); Edward Joseph opisuje umowy z 1990 r. jako „w najlepszym razie” niejednoznaczne „z szacunkiem” do dalszej ekspansji NATO na wschód (Joseph, 2014).

Najbardziej obszerne badania na ten temat przeprowadziła M. E. Sarotte. Wielokrotnie kwestionowała roszczenia nierozszerzenia NATO i w 2009 r. stwierdziła, że „nie osiągnięto formalnych porozumień”, ponieważ negocjacje w 1990 r. „otwierały drzwi na przyszłe rozszerzenie na Europę Wschodnią” (Sarotte, 2014). W późniejszych pracach M.E. Sarotte zauważyła, że M. Gorbaczowi nie udało się „uzyskać zapewnień na piśmie” (Sarotte, 2010a, s. 139). Badania doprowadziły ją do konkluzji, że „Związek Radziecki mógł zawrzeć umowę ze Stanami Zjednoczonymi, ale tak się nie stało” (Sarotte, 2010a, s. 140). Mówiąc wprost: „M. Gorbaczow nigdy nie zmusił Zachodu do obietnicy, że zamroziłby granice NATO” (Sarotte, 2014, s. 96).

Naukowcy nie zgadzają się co do interpretacji i skutków tych spotkań, a zatem rodzi się pytanie, czy rosyjskie roszczenia o zobowiązanie do nierozszerzania NATO są słuszne? Jedną perspektywę, wyłożoną bezpośrednio przez M. Kramera, wspiera stanowisko, że w lutym 1990 r. odbyła się rozmowa skoncentrowana na przyszłości NATO w zjednoczonych Niemczech (Kramer, 2009, s. 41, 51). Wynika z niej, że umowa rosyjsko-amerykańska koncentrowała się na Niemczech, a nie na całej Europie Wschodniej i ponieważ nic nigdy nie zostało skoordynowane, późniejsze rosyjskie skargi na rozszerzenie NATO nie mają empirycznej podstawy (Kramer, 2009, s. 51–52). Żaden zachodni przywódca, jak pisze M. Kramer, nigdy nie złożył jakiegokolwiek „umowy” lub „zobowiązania” lub „kategorycznego zapewnienia” na temat ekspansji NATO na Europę Wschodnią (Kramer, 2009, s. 41). Alternatywne zdanie opracowane przez M. E. Sarotte, Thomasa Blantona i Kristine Spohr, traktuje rozmowy z lutego 1990 r. jako wywołujące zrozumiałe zamieszanie w kręgach rosyjskich nad tym, co obiecały Stany Zjednoczone (Blanton, 2010, s. 93-95; Sarotte, 2010b, s. 127–129; Sarotte, 2014, s. 103–115). Z tej perspektywy lutowe negocjacje 1990 r. mogły nawiązywać do ograniczania przyszłości NATO w Europie Wschodniej (Sarotte, 2010b, s. 137; Spohr, 2012, s. 24–30). M. E. Sarotte opisuje, że przywódcy Stanów Zjednoczonych postrzegali określenia odnoszące się do nie przesuwania NATO na wschód jako podnoszone „spekulatywnie” w ramach trwających negocjacji i dalekie do osiągnięcia ostatecznego porozumienia. Pod koniec lutego odłożono rozmowy dotyczące

ograniczenia obecności NATO poprzez akcentowanie rozszerzenia jurysdykcji NATO wyłącznie na dawne Niemcy Wschodnie (Sarotte, 2010b, s. 128). Sowieccy przywódcy mogli je postrzegać jako ofertę gwarancji przed dalszą ekspansją NATO w przyszłości, ponieważ uważali, że słowo było umową i mogli uwierzyć, że osiągnęli porozumienie, w którym, po tym jak Związek Radziecki nie przeciwstawił się zjednoczeniu Niemiec, NATO nie rozszerzy się na Europę Wschodnią (Sarotte, 2010a, s. 127, 139).

Ten sposób myślenia identyfikuje szczególny moment w negocjacjach z 1990 r., który wywołał nieporozumienie, a radzieccy, później rosyjscy urzędnicy koncentrowali się na tym, co zostało przedstawione ustnie na początku lutego 1990 r. Urzędnicy amerykańscy sformułowali ostateczne ustalenia negocjacji w podpisanym Traktacie o ostatecznym uregulowaniu w odniesieniu do Niemiec (U.S. Department of State, 1990). Porozumienie przeciwko rozszerzeniu NATO nie zostało zawarte pisemnie, przez co rosyjskie zarzuty nie są tyle wprowadzające w błąd, ile błędnie interpretują wydarzenia (Sarotte, 2010a, s. 128–129, 137–139).

Nieformalne umowy, polityka i debata o linii NATO

W centralnym punkcie debaty na temat zobowiązania do nierozszerzania pozostaje zasadnicze pytanie dotyczące tego, co stanowi porozumienie w polityce światowej. Brak jednomyślności w zakresie szczegółów treści poruszanych w trakcie debaty w lutym 1990 r. i jak sugerują przedstawiciele sprzecznych stanowisk, tylko formalne, pisemne i skodyfikowane umowy mają znaczenie przy ocenie umowy dyplomatycznej. Profesor K. Spohr podkreśla, że „jeśli nie złożono żadnych obietnic *de iure* dotyczących przyszłego członkostwa w NATO i jego wielkości, to nic takiego nie powinno być później określane jako zdrada” (Spohr, 2012, s. 48) w sytuacji ekspansji NATO. Podobnie były sekretarz stanu J. Baker, M. Kramer i P. Zelikow podkreślają, że *Traktat o ostatecznym rozliczeniu w odniesieniu do Niemiec* „milczy” na temat rozszerzenia NATO poza NRD (Kramer, 2009, s. 53). M. E. Sarotte podkreśla, że Sowieccy przywódcy nie uzyskali „pisemnych zapewnień” przeciwko ekspansji NATO. Stany Zjednoczone i RFN tylko „mogły sugerować”, że umowa o zatrzymaniu ekspansji „jest dyskutowana” (Sarotte, 2010a, s. 138).

Prawdziwym problemem nie jest jednak to, czy formalne porozumienie wykluczyłoby ekspansję NATO i nawet rosyjscy przywódcy twierdzą, że obietnica została złamana, jednak nie przedstawiają dowodu, że Związek Radziecki zawarł wiążącą, formalną umowę w tej sprawie. Zamiast tego, pytanie o zatrzymanie

ekspansji obejmuje różne nieformalne, domniemane oświadczenia polityków Stanów Zjednoczonych w 1990 r. Może to być postrzegane jako obietnica lub nawet zapewnienie braku ekspansji NATO, jednak czy rozmowy pomiędzy przedstawicielami państwowymi Stanów Zjednoczonych, Związku Radzieckiego oraz RFN były związane wyłącznie z rozszerzeniem NATO na Niemcy Wschodnie, czy na całą Wschodnią Europę, nadal trudno określić (Shifrinson, 2016, s. 17).

Uogólniając, naukowcy od dawna rozumieją, że państwa nie potrzebują formalnych porozumień, na których można by oprzeć swoje przyszłe oczekiwania. Przykładem może być Sekretarz Stanu John Kerry, który przyznał, że nawet „nieprawnie wiążące umowy stanowią »niezbędne narzędzie« polityki zagranicznej” (Lipson, 1991).

W czasie zimnej wojny ważną rolę odgrywały porozumienia nieformalne. Przykładem jest kryzys kubański z 1962 r., który został rozwiązany częściowo poprzez nieformalną umowę, na mocy której Stany Zjednoczone zobowiązały się do usunięcia pocisków w celu niezagrażania sobie nawzajem (Shifrinson, 2016, s. 18). W latach 70. i 80. XX wieku funkcjonował nieoficjalny sojusz Stanów Zjednoczonych z Chinami, w celu zrównoważenia sowieckich ambicji w Europie i Azji (Ross, 1995). Poza tym, jak pokazuje Marc Trachtenberg¹, europejski porządek zimnej wojny wyłonił się z milczących inicjatyw Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego w latach 50. i 60. XX wieku i pomógł obu stronom znaleźć sposób na współistnienie w podzielonej Europie (Trachtenberg, 1999, s. 390). Nieformalne ustalenia były więc często praktykowane w czasie zimnej wojny, gdy Stany Zjednoczone i Związek Radziecki rywalizowały o władzę, wpływy i zarząd nad bezpieczeństwem światowym (Lipson, 1991, s. 497–499).

Teoretyczne oraz polityczne znaczenie nieformalnych ustaleń jest bardzo istotne dla zrozumienia dyplomacji amerykańsko-sowieckiej w roku 1990. Po pierwsze przeanalizowane przez badaczy Zachodu dowody wskazują, że Związek Radziecki nigdy nie otrzymał obietnicy NATO o nierozszerzaniu się na wschód od Niemiec. Biorąc pod uwagę, że przywódcy Stanów Zjednoczonych i Niemiec Zachodnich mogli zaoferować ustne zobowiązanie przeciwko rozszerzeniu NATO w lutym 1990 r. oraz że w zamian otrzymali zgodę M. Gorbaczowa na negocjacje w sprawie zjednoczenia Niemiec, lutowe rozmowy z 1990 r. mogą być ważniejsze, niż wynika to z wcześniejszych ustaleń badawczych (Sarotte, 2010b, s. 120).

¹ Profesor nauk politycznych na Uniwersytecie Kalifornijskim w Los Angeles.

Jeśli oferta o nierozszerzeniu Sojuszu znajdowała się w toku negocjacji, to zarówno praktyka dyplomatyczna, jak i założenia prawa międzynarodowego dotyczące przestrzegania umów (*pacta sunt servanta*) mogły zasugerować, że rozmowy Stanów Zjednoczonych i RFN z ZSRR doprowadziły do strategicznego porozumienia, niezależnie od tego, czy jego warunki zostały sformalizowane w formie umowy, czy też nie (Shifrinson, 2016, s. 18).

Ponadto, podkreślając znaczenie rozmów z lutego 1990 r., można pominąć inne przedstawione później gwarancje przeciwko rozszerzaniu się NATO. W szczególności M.E. Sarotte, T. Blanton i inni uczeni, którzy traktują luty 1990 r. jako strategicznie istotny, twierdzą jednak, że kolejne zmiany w amerykańskim stanowisku negocjacyjnym oznaczały, iż wydarzenia, które miały miejsce, przyczyniły się do późniejszej zmiany ustnego zobowiązania Stanów Zjednoczonych (Shifrinson, 2016, s. 18).

Podsumowanie

Pozostaje niejasne, czy i dlaczego radzieccy przywódcy uwierzyli w amerykańskie propozycje o nierozszerzaniu NATO. Dwutorowa strategia Stanów Zjednoczonych uwypukla z jednej strony kwestie rozszerzenia NATO o NRD jako zasadniczy element podjętych działań dyplomatycznych. Z drugiej strony USA pod pretekstem celów NATO, jakimi były kwestie rozszerzenia na wschód od zjednoczonych Niemiec, jako największy członek wykorzystał kwestię ponownego zjednoczenia do odbudowy swojej pozycji w postzimnowojennej Europie. Amerykańsko-rosyjski spór dotyczący ekspansji NATO może być w mniejszym stopniu produktem sowiecko-rosyjskiego przekłamania lub błędnej interpretacji tego, co wydarzyło się w 1990 r., a bardziej wynikiem rozbieżności między podejściem opartym na współpracy Stanów Zjednoczonych ze Związkiem Radzieckim, w celu zmaksymalizowania pozycji Stanów Zjednoczonych w Europie (National Security Archive, 2017d).

Niektórzy amerykańscy badacze, jak np. Gordon Hahn², nadal powtarzają, że decyzja o rozpoczęciu rozszerzenia NATO była złamaną obietnicą z długofalowymi konsekwencjami dla budowania relacji między Federacją Rosyjską a Zachodem. Według niego rozszerzenie NATO otworzyło długi okres wzajemnej nieufności,

² Starszy pracownik naukowy w Centrum Badań nad Terroryzmem i Inteligencją (CETIS), Grupa Akrybis, San Jose, Kalifornia.

upokorzenia rosyjskiego wojska i utraty poczucia bezpieczeństwa narodowego, co doprowadziło do cynizmu W. Putina i zwiększenia rosyjskiego zagrożenia (Hahn, 2018).

Jeśli jednak nieformalne porozumienia mają znaczenie strategiczne, to twierdzenie, że Stany Zjednoczone zmieniły stanowisko w trakcie negocjacji, nie jest wystarczające, aby pokazać, że umowa o nierozszerzaniu została naruszona. Znaczenie nieformalnego porozumienia oznacza, że aby w pełni ocenić, czy Stany Zjednoczone zobowiązały się do nierozszerzania NATO, należy zrozumieć istotę uzgodnienia dyplomatycznego związanego ze zjednoczeniem Niemiec. Wymaga to ustalenia, co przywódca Stanów Zjednoczonych i jego sojusznicy obiecali przywódcom Sowieckim, by przekonać ZSRR do zjednoczenia Niemiec. Zachodni politycy określając warunki zjednoczenia Niemiec pokazują, jak ta umowa ewoluowała w roku 1990, w kontekście stosunków amerykańsko-sowieckich pod koniec zimnej wojny. Tylko w ten sposób można rozwiązać problem leżący u podstaw rozszerzenia NATO (Shiffrinson, 2016, s. 19).

Warto przypomnieć, że nie raz, ale trzy razy J. Baker zapewnił „ani jeden cal na wschód”, podczas spotkania z M. Gorbaczowem 9 lutego 1990 r. Zgodził się z M. Gorbaczowem, że „rozszerzenie NATO jest niedopuszczalne”. J. Baker zapewnił M. Gorbaczowa, że „ani prezydent, ani ja nie zamierzamy czerpać żadnych jednostronnych korzyści z zachodzących procesów” i Amerykanie rozumieją, że „nie tylko dla Związku Radzieckiego, ale także dla innych krajów europejskich ważne jest, aby mieć gwarancję, że jeśli Stany Zjednoczone utrzymają swoją obecność w Niemczech, NATO nie rozszerzy się w kierunku wschodnim” (National Security Archive, 2017d).

Tak więc jednoznaczne określenie, czy przywódcy rosyjscy mają rację, że Stany Zjednoczone oferowały nieformalne gwarancje przeciwko ekspansji NATO przez cały rok 1990, jest niezwykle trudne. Wnioskować można, że umowa nieformalna nie przyniosła oczekiwanego rezultatu i wyłącznie umowa formalna mogłaby zagwarantować spełnienie obietnic o nierozszerzaniu NATO o przyszłe państwa na wschód od Republiki Federalnej Niemiec.

Ponadto Stany Zjednoczone wykorzystały negocjacje o nierozszerzeniu NATO w celu wykorzystania sowieckich słabości i wzmocnienia swojej pozycji w Europie po zimnej wojnie. Poprzez dyplomację i wzajemnie oferowane obietnice przyczyniły się do zapewnienia Europie parasola bezpieczeństwa od lat 90. XX wieku po dzień dzisiejszy.

W dalszym ciągu strategia NATO ma kluczowe znaczenie dla bezpieczeństwa w Europie i Biały Dom zaznacza, że kontynent „jest i pozostanie fundamentalnym partnerem w stawianiu czoła całemu zakresowi globalnych wyzwań” (Górzyński, 2022). Rozwiązania planistyczno-organizacyjne w ramach Sojuszu w celu utrzymania bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej są niezwykle istotne w strategii NATO 2030 (Gotkowska, 2021). Wdrożone największe wzmocnienia obrony zbiorowej od końca zimnej wojny, z grupami bojowymi, wzmocnienie nadzoru przestrzeni powietrznej oraz siły szybkiego reagowania NATO, zdolne do działań w ramach operacji reagowania kryzysowego, łączy się z rozszerzeniem możliwości wsparcia tych sił w czasie kryzysu lub konfliktu (NATO, 2021).

Autor podkreśla potrzebę ponownego rozpatrzenia i oceny stosunków amerykańsko-rosyjskich w erze postzimnowojennej. Jest wiele powodów, by potępić rosyjskie zachowanie w Gruzji i Ukrainie, a także przeciwko państwom Europy Wschodniej. Jednak przywódcy Rosji mogą mieć swoje argumenty, gdy twierdzą, że rosyjskie działania wynikają z nieufności wobec Zachodu. Ta możliwość została w dużej mierze przesłonięta dyskusją, czy wyraźne, skodyfikowane porozumienie ograniczyłoby przyszłość NATO. Dlatego brak formalnego porozumienia o braku rozszerzenia NATO po 1990 r. nie jest dowodem na to, że takiego porozumienia nie było. NATO rozszerzając się na wschód, mogło wpłynąć na zwiększenie poczucia izolacji Rosji poprzez obalenie nieformalnego układu z 1990 r.

Bibliografia

- Applebaum, A. (2014a, 21 października). Don't accept Putin's version of history. *Kyiv Post. Ukraine's Global Voice*. Dostęp: <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/anne-applebaum-don't-accept-putins-version-of-history-368754.html> [06.02.2022].
- Applebaum, A. (2014b, 17 października). The Myth of Russian Humiliation. *Washington Post*. Dostęp: https://www.washingtonpost.com/opinions/anne-applebaum-nato-pays-a-heavy-price-for-giving-russia-too-much-credits-true-achievement-under-threat/2014/10/17/5b3a6f2a-5617-11e4-809b-cc0a29-5c773_story.html [05.02.2022].
- Asmus, R. D. (2002). *Opening NATO's Door: How the Alliance Remade Itself for a New Era*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/asmu12776>
- Blanton, T. (2010). U.S. Policy and the Revolutions of 1989. W: S. Savranskaya, T. Blanton, V. Zubok (red.), *Masterpieces of History: The Peaceful End of the Cold War in Europe, 1989* (s. 49–98). Central European University Press. Dostęp: <https://books.openedition.org/ceup/2760#notes> [17.03.2022].
- Blomfield, A., Smith, M. (2008, 7 maja). *Gorbachev: U.S. Could Start New Cold War*. The International Foundation for Socio-Economic and Political Studies (The Gorbachev Foundation). Dostęp: https://www.gorbachev.ru/en/presscenter/publication/show_25955/ [20.01.2022].

- Bush, G. H. (1991a, 6 marca). *Address Before a Joint Session of Congress on the End of the Gulf War*. Presidential Speeches. [Audio]. Miller Center Foundation. Dostęp: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-6-1991-address-joint-session-congress-end-gulf-war> [22.02.2022].
- Bush, G. H. (1991b, 11 września). *George Bush Sr. promotes the ideas of a New World Order to Congress on September 11, 1991 after Operation Desert Storm ended*. Forgotten History USA. [Video]. Dostęp: https://www.youtube.com/watch?v=fBIZcnmuoII&ab_channel=ForgottenHistoryUSA [6.02.2022].
- Deudney, D., Ikenberry, G. J. (1992). Who Won the Cold War? *Foreign Policy*, 87, 123–138. <https://doi.org/10.2307/1149164>
- Deudney, D., Ikenberry, G. J. (2009). The Unraveling of the Cold War Settlement, *Survival*, 51(6), 39–62. Dostęp: <https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/gji3/files/deudney-ikenberry-survival-us-russia-2009-10.pdf> [10.02.2022].
- Eichler, J. (2021). *NATO's Expansion After the Cold War*. Springer Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-66641-5>
- Elbe, F. (2010). The Diplomatic Path to Germany Unity (Hertie Lecture delivered at the GHI's German Unification Symposium, Washington DC, 2nd October 2009). *Bulletin of the German Historical Institute Washington DC*, 46, 33–44. Dostęp: <https://paperzz.com/doc/8018547/the-diplomatic-path-to-german-unity-frank-elbe> [17.03.2022].
- Gates, R. (2021, 1 marca). Transcript: A Conversation with Robert M. Gates. *The Washington Post*. Dostęp: <https://www.washingtonpost.com/washington-post-live/2021/03/01/transcript-conversation-with-robert-m-gates/> [9.02.2022].
- Goldgeier, J. (2016, 12 lipca). *Promises made, promises broken? What Yeltsin was told about NATO in 1993 and why it matters*. Dostęp: <https://warontherocks.com/2016/07/promises-made-promises-broken-what-yeltsin-was-told-about-nato-in-1993-and-why-it-matters/> [4.03.2022].
- Gordon, M. R. (1997, 25 maja). Anatomy of a Misunderstanding. *The New York Times*. Dostęp: <https://www.nytimes.com/1997/05/25/weekinreview/the-anatomy-of-a-misunderstanding.html> [20.03.2022].
- Gotkowska, J. (2021). NATO 2030: na drodze do nowej strategii. *Komentarze OSW* (nr 398). Ośrodek Studiów Wschodnich. Dostęp: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_398_0.pdf [16.09.2022].
- Górzynski, O. (2022, 12 października). *Biały Dom: rywalizacja z chinami głównym punktem nowej strategii bezpieczeństwa narodowego*. Polska Agencja Prasowa. Dostęp: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1450941%2Cbialy-dom-rywalizacja-z-chinami-glownym-punktem-nowej-strategii> [15.10.2022].
- Hahn, G. M. (2018, 23 kwietnia). Broken Promise: NATO Expansion and the End of the Cold War – AN UPDATE. *Gordonhahn.com*. Dostęp: <https://gordonhahn.com/2018/04/23/broken-promise-nato-expansion-and-the-end-of-the-cold-war-an-update/> [15.04.2022].
- Ikenberry, G. J. (1999). Institutions, Strategic Restraint, and the Persistence of American Postwar Order. *International Security*, 23(3), 43–78. <https://doi.org/10.2307/2539338>
- Ikenberry, G. J. (2001). *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv3zxn0v>
- Jervis, R. (2017). *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press.
- Joseph, E. P. (2014, 1 maja). NATO Expansion: The Source of Russia's Anger? *National Interest*. Dostęp: <http://nationalinterest.org/feature/nato-expansion-the-source-russias-anger-10344> [5.03.2022].
- Kirchick, J. (2014, 8 kwietnia). *NATO Expansion Didn't Set Off the Ukrainian Crisis*. International Republican Institute. Dostęp: <https://www.iri.org/news/on-foreignpolicy-com-james-kirchick-looks-at-what-set-off-ukraine-crisis-cites-iri-poll/> [17.02.2022].

- Klußmann, U., Schepp, M., Wiegrefe, K. (2009, 26 listopada). NATO's Eastward Expansion: Did the West Break Its Promise to Moscow? *Spiegel International*. Dostęp: <https://www.spiegel.de/international/world/nato-s-eastward-expansion-did-the-west-break-its-promise-to-moscow-a-663315.html> [22.02.2022].
- Kórshunov, M. (2014, 16 października). Mikhail Gorbachev: I Am against All Walls. *Russian Beyond*. Dostęp: https://www.rbth.com/international/2014/10/16/mikhail_gorbachev_i_am_against_all_walls_40673.html [15.03.2022].
- Kramer, M. (2009). The Myth of a No-NATO-Enlargement Pledge to Russia. *Washington Quarterly*, 32(2), 39–61. <https://doi.org/10.1080/01636600902773248>
- Lepiarz, J. (2022, 19 luty). Der Spiegel: Dokument potwierdza zastrzeżenia Rosji wobec rozszerzenia NATO. *Deutsche Welle*. Dostęp: <https://p.dw.com/p/47HBC> [05.03.2022].
- Lieven, A. (1995). Russian Opposition to NATO Expansion. *The World Today*, 51(10), 196–199. <https://www.jstor.org/stable/40396653>
- Lipson, Ch. (1991). Why Are Some International Agreements Informal? *International Organization*, 45(4), 495–538. <https://www.jstor.org/stable/2706946>
- MccGwire, M. (1998). NATO Expansion: 'A Policy Error of Historic Importance'. *Review of International Studies*, 24(1), 23–42. <https://doi.org/10.1017/s0260210598000230>
- Mearsheimer, J. J. (2014). Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin. *Foreign Affairs*, 93(5), 77–89. <https://www.jstor.org/stable/24483306>
- Moens, A. (1991). American diplomacy and German unification. *Survival*, 33(6), 531–545. <https://doi.org/10.1080/00396339108442620>
- Musitelli, J. (2011). François Mitterrand, architecte de la Grande Europe: le projet de Confédération européenne (1990-1991). *Revue internationale et stratégique*, 82(2), 18–28. <https://doi.org/10.3917/ris.082.0018>
- National Security Archive. (2017a, 12 grudnia). U.S. Embassy Bonn Confidential Cable to Secretary of State on the speech of the German Foreign Minister: Genscher Outlines His Vision of a New European Architecture (1990, February 1). W: *NATO Expansion: What Gorbachev Heard*. (Source: U.S. Department of State. FOIA Reading Room. Case F-2015-10829). Dostęp: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16112-document-01-u-s-embassy-bonn-confidential-cable> [4.02.2022].
- National Security Archive. (2017b, 12 grudnia). Mr. Hurd to Sir C. Mallaby (Bonn). Telegraphic N. 85: Secretary of State's Call on Herr Genscher: German Unification (1990, February, 6). W: *NATO Expansion: What Gorbachev Heard* (Source: Documents on British Policy Overseas, series III, volume VII: German Unification, 1989–1990). Dostęp: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16113-document-02-mr-hurd-sir-c-mallaby-bonn> [4.03.2022].
- National Security Archive. (2017c, 12 grudnia). Record of conversation between Mikhail Gorbachev and James Baker in Moscow (Excerpts) (1990, February, 9). W: *NATO Expansion: What Gorbachev Heard* (Source: Gorbachev Foundation Archive, Fond 1, Opis 1). Dostęp: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16117-document-06-record-conversation-between> [4.02.2022].
- National Security Archive. (2017d, 12 grudnia). NATO Expansion: What Gorbachev Heard. Dostęp: https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2017-12-12/nato-expansion-what-gorbachev-heard-western-leaders-early#_edn3 [4.02.2022].
- National Security Archive. (2017d, 12 grudnia). Memorandum of Conversation between Helmut Kohl and George Bush at Camp David. (1990, February, 24). W: *NATO Expansion: What Gorbachev Heard* (Source: George H.W. Bush Presidential Library, Memcons and Telcons). Dostęp: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16127-document-13-memorandum-conversation-between> [4.01.2022].

- National Security Archive. (2017e, 12 grudnia). Letter from Mr. Powell (N. 10) to Mr. Wall: Thatcher-Gorbachev memorandum of conversation. (1990, June, 8). W: *NATO Expansion: What Gorbachev Heard* (Source: Documents on British Policy Overseas, series III, volume VII: German Unification, 1989-1990). Dostęp: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16136-document-22-letter-mr-powell-n-10-mr> [4.03.2022].
- National Security Archive. (2017f, 12 grudnia). Ambassador Rodric Braithwaite diary, 05 March 1991. W: *NATO Expansion: What Gorbachev Heard* (Source: Rodric Braithwaite personal diary). Dostęp: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16142-document-28-ambassador-rodric-braithwaite-diary> [4.01.2022].
- National Security Archive. (2017g, 12 grudnia). Memorandum of Telephone Conversation between Mikhail Gorbachev and George Bush. (1990, July, 17). W: *NATO Expansion: What Gorbachev Heard* (Source: George H.W. Bush Presidential Library, Memcons and Telcons). Dostęp: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16138-document-24-memorandum-telephone-conversation> [4.04.2022].
- National Security Archive. (2017h, 12 grudnia). James F. Dobbins, State Department European Bureau, Memorandum to National Security Council: NATO Strategy Review Paper for October 29 Discussion. (1990, October, 25). W: *NATO Expansion: What Gorbachev Heard* (Source: George H.W. Bush Presidential Library, NSC Philip Zelikow Files, Box CF01468, Folder "File 148 NATO Strategy Review No. 1 [3]"). Dostęp: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16141-document-27-james-f-dobbins-state-department> [4.01.2022].
- National Security Archive. (2018, 16 marca). Memorandum to Boris Yeltsin about Russian Supreme Soviet delegation to NATO HQs. (1991, July, 3). W: *NATO Expansion: What Yeltsin Heard* (Source: State Archive of the Russian Federation (GARF), Fond 10026, Opis 1). Dostęp: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16373-document-01-memorandum-boris-yeltsin-about> [4.01.2022].
- NATO. (2014, 16 lipca). *Russia's accusations - setting the record straight. Fact Sheet*. Dostęp: https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2014_07/20140716_140716-Factsheet_Russia_en.pdf [22.01.2022].
- NATO. (2021, 04 czerwca). *NATO 2030: a transatlantic agenda for the future*. Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg previewing the NATO Summit in Brussels at event organised by NATO, The German Council on Foreign Relations (DGAP) and The Brookings Institution. Dostęp: https://www.nato.int/cps/fr/natohq/opinions_184636.htm [16.09.2022].
- NATO Watch. (2018, 2 stycznia). How Gorbachev was misled over assurances against NATO expansion. *NATO Watch*. Dostęp: <https://natowatch.org/newsbriefs/2018/how-gorbachev-was-misled-over-assurances-against-nato-expansion> [20.02.2022].
- Nau, H.R. (2012). Realism. W: S.W. Hook, Ch.M. Jones (red.), *Routledge Handbook of American Foreign Policy*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203878637.ch5>
- Pifer, S. (2014, 6 listopada). Did NATO Promise Not to Enlarge? Gorbachev Says "No". *Brookings*. Dostęp: <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2014/11/06/did-nato-promise-not-to-enlarge-gorbachev-says-no/> [6.01.2022].
- Ross, R.S. (1995). *Negotiating Cooperation: The United States and China, 1969–1989*. Stanford University Press.
- Sarotte M.E. (2010a). Not One Inch Eastward? Bush, Baker, Kohl, Genscher, Gorbachev, and the Origin of Russian Resentment toward NATO Enlargement in February 1990. *Diplomatic History*, 34(1), 119–140. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2009.00835.x>
- Sarotte, M.E. (2010b). Perpetuating U.S. Preeminence: The 1990 Deals to "Bribe the Soviets Out" and Move NATO In. *International Security*, 35(1), 110–137. https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00005

- Sarotte, M.E. (2014). A Broken Promise? What the West Really Told Moscow About NATO Expansion. *Foreign Affairs*, 93(5), 90–97. <https://www.jstor.org/stable/24483307>
- Sarotte, M.E. (2022, 12 kwietnia). Not One Inch: America, Russia, and the Making of Post-Cold War Stalemate. [Video]. *C-Span*. Dostęp: <https://www.c-span.org/video/?519437-1/qa-mary-sarotte> [06.02.2022].
- Savranskaya, S., Blanton, T. (2016). *The Last Superpower Summits*. Central European University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7829/j.ctt1kk65kn>
- Shiffrin, J.R.I. (2016). Deal or No Deal? The End of the Cold War and the U.S. Offer to Limit NATO Expansion. *International Security*, 40(4), 7–44. https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00236
- Shiffrin, J.R.I. (2018). *Rising Titans, Falling Giants: How Great Powers Exploit Power Shifts*. Cornell University Press. <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt21h4vx1>
- Slocombe, W.B.A. (2011). A Crisis of Opportunity: The Clinton Administration and Russia. W: M. Leffler, J. Legro (red.), *Uncertain Times: American Foreign Policy after the Berlin Wall and 9/11* (s. 78–95). Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9780801460814-007>
- Snyder, G.H. (1997). *Alliance Politics*. Cornell University Press.
- Spohr, K. (2012). Precluded or Precedent-Setting? The ‘NATO Enlargement Question’ in the Triangular Bonn–Washington–Moscow Diplomacy of 1990–1991. *Journal of Cold War Studies*, 14(4), 4–54. https://doi.org/10.1162/jcws_a_00275
- Tomé, L.J.R.L. (2000). *Russia and NATO’s Enlargement (Final Report)*. NATO Research Fellowship Programme 1998–2000. <https://www.nato.int/acad/fellow/98-00/tome.pdf> [20.03.2022].
- Trachtenberg, M. (1999). *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement 1945–1963*. Princeton University Press.
- Treaty. (1994, 5 grudnia). Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine’s accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. *UN Treaties*. Dostęp: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf> [15.03.2022].
- U.S. Department of State. (1990, 12 września). Treaty on the Final Settlement with Respect to Germany. Dostęp: <https://chnm.gmu.edu/1989/files/download/1220/fullsize> [01.02.2022].
- Waltz, K.N. (1993). The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, 18(2), 44–79. <https://doi.org/10.2307/2539097>
- Waltz, K.N. (2000). Structural Realism after the Cold War. *International Security*, 25(1), 5–41. <https://doi.org/10.1162/016228800560372>
- Westad, O.A. (2017). *The Cold War: A World History*. Basic Books.
- Zelikow, P. (1995, 10 sierpnia). NATO Expansion Wasn’t Ruled Out. *The New York Times*. Dostęp: <https://www.nytimes.com/1995/08/10/opinion/IHT-nato-expansion-wasnt-ruled-out.html> [20.03.2022].